

Гордана Благојевић
gordanablago@gmail.com

Вода као покретач друштвених акција: изградња мини-хидроелектрана и група „Одбранимо реке Старе планине“

Апстракт:

Ово истраживање бави се акцијама грађана у циљу очувања планинских река. У фокусу је оксиморонска ситуација изградње деривационих мини-хидроелектрана (МХЕ) у Парку природе Стара планина, који се налази под заштитом државе. У раду се анализира улога друштвених мрежа у повезивању и сарадњи љубитеља природе са територије целе Србије, с једне стране, и локалног становништва угроженог изградњом МХЕ. Посебна пажња је усмерена на рад групе „Одбранимо реке Старе планине“ у борби за очување животне средине на друштвеној мрежи „Фејсбук“.

Кључне речи:

екологија, мини-хидроелектране (МХЕ), „Одбранимо реке Старе планине“, Стара планина

Увод

Еколошка питања у протеклих неколико година привлаче све већу пажњу како стручне и научне, тако и шире јавности.¹ Поред различитих државних институција, глобалним еколошким проблемима бави се велики број невладиних организација, група грађана и појединаца.² Сама реч *екологија* представља кованицу грчког порекла, *οικολογία*, од старогрчких речи *οίκος*, што значи кућа, и *λογία*, наука. Дакле, у преводу то је *наука о кући*. На коју се то *кућу* мисли, и о каквој врсти *куће* се промишља? То је наша планета схваћена као Кућа, заједнички простор за човека, биљни и животињски свет. Савремени човек све више губи осећај за Земљу као за Дом. Проблеми се појављују и увећавају пропорционално недостатку *домаћинског* односа према обитавалишту. Сведоци смо разних облика *недомаћинског* односа, који се испољавају као зага-

1 Овај текст је резултат рада на пројекту број 177027: *Мултиетничитет, мултикултурализам, миграције – савремени процеси*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2 Примера ради, 2018. и 2019. годину обележила је активност шведске тинејџерке Грете Тунберг.

ђеност ваздуха, земљишта, воде, масовно уништавање биљних и животињских врста и сл. Србија, нажалост, није изузетак у овим глобалним токовима.

Веома често се у стручној научној литератури као синоним за појам екологије користи англосаксонска реч *environment* у смислу *животног окружења*. Јелена Ђурић у свом опсежном раду указује на проблеме тумачења овог појма и супротстављених становишта *антропоцентризма* и *биоцентризма* која из тога проистичу (Ђурић 2011, 177).

Поред великих и вишедеценијских еколошких проблема, у оквиру српске етнологије и антропологије овим питањима посвећена је релативно скромна пажња. Изузетак представља научни допринос Јелене Ђурић, која је овој теми посветила већи број радова (Ђурић 1998, Ђурић 2007, Ђурић 2011, Ђурић 2012а, Ђурић 2012б, Ђурић 2012с). Ова ауторка у свом раду *Од еколошке антропологије до антрополошке екологије* даје детаљан преглед развоја проучавања еколошких питања у светским антрополошким токовима (Ђурић 2012, 165–194).

У овом раду еколошка питања сагледавају се као покретач за људске акције, удруживање грађана у борби за очување животне средине. Као студију случаја одабрала сам еколошке проблеме које узрокује изградња деривационих мини-хидроелектрана (даље у тексту МХЕ) на малим планинским рекама у Србији и у вези са тим реакције локалног становништва и шире јавности. Изградња МХЕ изазвала је побуне локалног становништва широм Балкана („Priroda na Blakanu u opasnosti zbog hidroelektrana“ 2017). Широм Србије постоји различит интензитет одбране река.

У фокусу овог истраживања је Парк природе Стара планина и његова околина. За ово подручје определила сам се из више разлога. На првом месту, то је оксиморонска ситуација да се у теоретски, „на папиру“, заштићеној зони, у пракси, упркос упозорењима стручњака, свесно угрожава биљни и животињски свет, као и традиционални начин живота сеоских домаћинстава. Друга чињеница која привлачи истраживачку пажњу јесте ситуација да се МХЕ граде широм земље, међутим, проблем у вези са рекама Старе планине је мобилисао највећи број активиста, довео до стварања група подршке у реалном простору и на друштвеним мрежама и допринео да се ова врста еколошког проблема стави у жижу јавног мњења. Локално становништво показује највећу упорност у одбрани својих река у области Старе планине и њене околине.

Овај рад је настао на основу сопствених теренских истраживања спроведених током 2018. и 2019. године на подручју Старе пла-

нине, Пирота и Београда методом посматрања са учествовањем, слободног разговора и интервјуа.³ У раду се анализирају наративи, писани извори различитих врста (садржаји друштвених мрежа, интернет портала, дневне штампе), као и грађанске акције, протести.

Током истраживања покушала сам да одговорим на низ питања, као што су мотиви и начини борбе локалног становништва за реке свог краја, однос државних институција према тим проблемима и грађанима који се труде да их реше, затим, укљученост и различити облици подршке грађана који нису примарно део ових заједница. Такође, потребно је испитати улогу друштвених мрежа у подстицању еколошке свести, информисању и повезивању екоактивиста, а поставља се и питање односа невладиних организација задужених за очување животне средине спрам овог питања, као и ставови стручне научне јавности и однос државних институција. У раду се разматрају проблеми у вези са „власништвом“ река, тј. да ли вода припада равноправно свим грађанима, локалној заједници или држави, која може да их отуђи у корист приватника.

Сведоци смо различитих вишедеценијских еколошких проблема. Међутим, тек су реке Старе планине покренуле еколошки наратив и заједничке спонтано организоване грађанске акције. Један од циљева овог истраживања јесте да одговори на питање зашто и како је вода покренула и ујединила људе у борбу за очување животне средине.

Стара планина

Стара планина се пружа уз српско-бугарску границу, од Вршке чуке (Зајечар) на северу, до Димитровграда на југу, у дужини од око 100 km, не силазећи у свом средњем делу испод 1500 m. Највиши врх у нашој земљи је Миџор (2169 m), док се највиши врх целокупног масива, Ботев (2376 m), налази у Бугарској. Богата је водом, а на њој се формирају сливови Нишаве и Тимока. Стара планина проглашена је парком природе 1997. године и тиме су сви резервати и споменици природе стављени под јединствену заштиту државе (Avramović i dr. 2004, 473; Bratić 2015, 56). Са економског становишта подручје Старе планине представља огроман потенцијал за развој сакупљачке привреде јер је богато разноврсним гљивама и флором (Avramović i dr. 2004, 474).

3 Желим да изразим своју захвалност свима који су учествовали у истраживању, а без чије драгоцене помоћи писање овог рада не би било могуће, пре свега Александру Јовановићу Ђути и Милану Дошену.

Деривационе мини-хидроелектране

Деривационе мини-хидроелектране (даље у тексту МХЕ) граде се на малим рекама, што подразумева изградњу мале бране и формирање водозахвата. За покретање турбине потребан је пад воде, који се добија стављањем реке у деривациону цев. Та цев иде све до машинске собе, у којој се производи струја, а која се налази низводно. Уз помоћ механизације довлаче се широке цеви, које се укопавају у ровове дуж речног корита. Просечна дужина ових цеви је између једног и три километра, а понекад и више. МХЕ се граде у брдско-планинским пределима због тога што природни нагиб терена и природни пад воде чине кључну улогу у процесу. У циљу бржег довођења воде до машинске собе користе се пречице тако што се цевовод у потпуности измешта из реке и до свог одредишта спроводи најкраћим путем, што често као последицу има крчење шума и планинске флоре. Низводно од машинских соба реке често потпуно пресушују (Ristić i dr. 2018, 312).

Стручњаци указују на штетне последице изградње МХЕ по природно окружење. Наиме, да би се омогућио прилаз тешкој механизацији, секу се стабла и девастирају околна флора и фауна. Током градње деривационих МХЕ, извођач радова је дужан да у речном кориту остави тзв. неопходни *биолошки минимум*. Ово значи да ван цеви мора остати довољно воде да би се омогућио опстанак живог света који насељава реку. Међутим, стручна истраживања на терену показују да је биолошки минимум често игнорисан, или одређен произвољно, без икакве гаранције да ће моћи да подржи живот биљног и животињског света чији опстанак зависи од реке (Ristić i dr. 2018, 312). Све ово је довело до нестанка или угрожавања ендемских и заштићених врста риба и инсеката, угрожавања водоснабдевања локалних заједница и интензивне ерозије на приступним путевима („Priroda na Blakau u opasnosti zbog hidroelektrana“ 2017). Још један обавезни грађевински елемент деривационих МХЕ који се игнорише јесу тзв. *рибље стазе*. Оне морају да буду остављене за потребе узводне и низводне миграције речног света. Међутим, у пракси њих или нема, или су потпуно суве (Ristić i dr. 2018, 313).

У Европском парламенту воде се озбиљне дискусије о целисходности коришћења МХЕ, поготово у брдско-планинским подручјима, због изражених негативних ефеката на животно окружење. Највише примедби односи се на деградацију екосистема, смањење биодиверзитета, фрагментацију станишта риба и појачану ерозију

(Ristić i dr. 2018, 312). С друге стране, у Србији је закључно са 2018. годином изграђено око 90 МХЕ, од планираних 850 МХЕ, претежно деривационог типа, у брдско-планинским подручјима, и то углавном у заштићеним природним подручјима (национални паркови, паркови природе, специјални резервати природе). Само у Парку природе Стара планина предвиђена је изградња 58 МХЕ (Ristić i dr. 2018, 314).

Проф. др Ратко Ристић, декан Шумарског факултета Универзитета у Београду, указује на чињеницу да је Србија најсиромашнија земља Балкана када су у питању аутохтоне површинске воде, а управо на еколошки и хидролошки највреднијим речицама започело је спровођење масовне градње МХЕ (Ristić 2018, 311). У нашој земљи има више катастрофалних еколошких последица изградње МХЕ, а као пример могу се навести Јошаничка (Копаоник) и Црновршка река (Стара планина), које се налазе у заштићеним подручјима (Ristić i dr. 2018, 314). У пракси, ове реке нису заштићене и поставља се питање зашто.

У вези са самом изградњом код многих МХЕ постојао је низ неправилности услед непоштовања процедуре око добијања потребне документације (Spasić 2018, Stevanović 2019). Тако су за неке МХЕ из Завода за заштиту природе добијени папири који омогућавају прибављање пројектне документације, али не грађевинске дозволе. Јавно предузеће „Србијашуме“ је инвеститорима стављало до знања да не могу да почну изградњу МХЕ без грађевинске дозволе, али се упркос томе приступало изградњи, што је затим доводило до судских процеса. Постоје примери да чак и кад је суд доносио пресуду у корист реке и мештана, тј. против изградње МХЕ, није долазило њеног извршења (Ivanov 2019, Stevanović 2019).

Масовна изградња МХЕ у Србији започела је потписивањем уговора о оснивању Енергетске заједнице земаља југоисточне Европе и Европске уније, што је обавезало на то да до 2020. године из обновљивих извора енергије Србија подмирује 27% својих потреба за електричном енергијом (Georgievski 2018). Један од тих обновљивих извора, тзв. „зелена“ струја, јесу и МХЕ. Инвеститори изградње МХЕ имају статус повлашћених произвођача електричне енергије, коју Електропривреди Србије продају за 2,5 пута већу цену него што је средња цена киловата електричне енергије у Србији (Georgievski 2018). Повлашћени произвођачи електричне енергије за испоручену електричну енергију имају гарантовану цену 12 година (Spasić 2018). Стручњаци указују на то да цена струје добијене преко МХЕ није исплатива. Уколико би се све планиране МХЕ изградиле, било би

обезбеђено свега 2–3,5% потреба у енергетском билансу Србије на годишњем нивоу, али би то значило да је девастиран највећи део квалитетних водотокова брдскопланинског региона Србије (Ristić i dr. 2018, 311).

С друге стране, Србија је потписница три конвенције Уједињених нација које за циљ имају заштиту животне средине, биодиверзитета. Стручњаци поручују да Србију нико не приморава на то да обезбеди нове количине енергије кроз обновљиве изворе грађењем МХЕ. То је могуће постићи и на друге начине – путем хидроелектрана, геотермалних извора, сунца, ветра, биомасе итд. (Vujić 2019).

Штетном утицају МХЕ, поред флоре и фауне, изложено је на хиљаде житеља брдско-планинских насеља. Наиме, они воду из реке користе за пиће, али и за напајање стоке и наводњавање усева, што представља основ њихове економије. Нестанак река значио би гашење ових сеоских домаћинстава. Међутим, инвеститоре то не спречава у жељи за изградњом МХЕ. По сведочењу мештана, инвеститор је у Топлом Долу изјавио да „ту ионако за десет година неће бити никога“. Други инвеститор у месту Ракита је рекао да се „ови сељаци понашају као да им село припада“. Поставља се питање коме припадају те реке – мештанима, који домаћински брину о њима, или некоме ко изградњом МХЕ нарушава еколошку равнотежу.

„Повратак вере у тунел“ као окидач за одбрану река Старе планине

Локално становништво је започело самоорганизовану одбрану река у области Старе планине у месту Темска деведесетих година 20. века.⁴ Наиме, 1990. године Темштани су зарад хидроелектране „Завој“ остали без реке Височице, а 1991. године започела је изградња тунела који је требало да преводи вишак бујичних вода Топлодолске реке у Завојско језеро.⁵ Према казивању једног од учесника тадашње

4 Темска је насеље у саставу града Пирота, у подножју Старе планине. Према попису из 2011. године било је 719 становника (Popis 2011).

5 Завојско језеро припада групи урвинских језера. У другој половини фебруара 1963. године дошло је до клижења земљишта са брда Изворски до, изнад речног корита Височице. Дужина клизишта била је 1,3 km, ширина од 160 до 220 m. Клизање брда у долину и преграђивање реке Височице довело је до потопла села Завој. Река је преплављивала свих 160 кућа у селу. Језеро је брзо настајало, а средином марта прокопан је канал преко бране да би се омогућило отицање воде. Због јаке ерозије постојала је опасност од уништења бране, тако је коначно прокопан тунел кроз рт на левој долиној страни Височице. На тај начин Завојско језеро испражњено је средином децембра 1964. године. Да би

одбране реке, после појаве првих копача тунела опремљених тешком механизацијом, Темштани су, схвативши да ће остати без своје последње реке, подигли прве барикаде. Од тада, па до 2007. године мештани су успели да зауставе радове, сукобљавајући се у више наврата са полицијом. Општина Пирот 2007. године доноси одлуку о забрани наставка градње тунела.⁶

Идеја о изградњи тунела, тј. превођења Топлодолске реке у хидроелектрану „Завој“ актуализује се 2016. године са доласком министра енергетике Александра Антића. Иако је том приликом министар уверавао људе у то да не треба да брину, изговоривши затим често цитирану реченицу „да народу треба вратити веру у тунел“, локално становништво није чекало да остане без последње реке (Stevanović 2019). То је као последицу имало формирање групе грађана за одбрану Топлодолске реке. Група је касније прерасла у покрет за одбрану река Старе планине, о чему ће више речи бити касније у тексту.

Молитва за Топлодолску реку

У циљу скретања пажње шире јавности на опасност уништења Топлодолске реке, Александар Јовановић Ћута, по образовању позоришни продуцент, и његова супруга Александра, дипломирана глумица, организовали су у јулу 2017. године перформанс под називом „Молитва за Топлодолску реку“. У Кривом Виру, месту изнад Темске, поред мештана, окупило се преко 500 људи, многобројни љубитељи природе, риболовци, еколози, планинари из целе Србије и гости из Бугарске, да би узели учешће у молитви за спас Топлодолске реке (Adamović 2017). Прво су свештеници из Пирота и из манастира Светог Ђорђа у Темској одржали молебан. Један од свештеника је присутнима рекао да „ко дирне у реку, дира у Божије“. Након тога, у вечерњим сатима уследио је перформанс, тј. кратка представа у води. Запалили су ватру и свеће, а затим су девојке и младићи у пртеним кошуљама, са венцима на глави и бакљама у рукама, ушли у воду. Александра Јовановић је изговорила 65. Псалом. Том приликом су упутили позив за помоћ надлежним институцијама, које их осам месеци, упркос бројним захтевима, нису примале.

се искористио хидроенергетски потенцијал воде Височице, у року од 13 година направљена је бетонска брана. У циљу изградње хидроелектране „Завој“ дошло је до исељавања локалног становништва из села која су била потопљена у циљу реализације овог пројекта. Коначно, хидроелектрана „Завој“ пуштена је у рад септембра 1990. године. Језеро је повезано са хидроелектраном „Пирот“ тунелом дужине око 9 km (Lazarević 2015, 33–55; Đokić 2015, 171–172).

⁶ Податак добијен од житеља Темске.

Удружени активисти, љубитељи природе, од којих неки пореклом са Старе планине, одлучили су одмах после перформанса да крену по старопланинским селима да обавесте људе о планираним изградњама МХЕ на њиховим рекама. То је довело до стварања Савеза месних заједница Старе планине.

Значај овог молитвеног окупљања је и у томе што је изнедрило формирање групе активиста за очување река Старе планине. Одмах након овог скупа организована је на друштвеној мрежи „Фејсбуку“ група под називом „Одбранимо Топлодолску реку“.

„Одбранимо реке Старе планине“

Шест месеци по формирању, група „Одбранимо Топлодолску реку“ преименована је у „Одбранимо реке Старе планине“ (даље у тексту ОРСП). Крајем 2019. године, дакле, за нешто више од две године постојања, ова група има преко 80.000 чланова.

У борби за реке Старе планине значајна је улога условно речено „дијаспоре“, односно људи који потичу из тог краја, а живе у Пироту, Нишу, Београду и другим местима широм Србије. Осим тога, велики број љубитеља природе, посебно планинара, риболоваца и спортиста били су сведоци нарушавања изгледа природних целина услед изградње МХЕ, што их је подстакло на то да се активније укључе у заштиту старопланинских река. Дакле, друштвене мреже су помогле у томе да се повежу различита удружења љубитеља природе и појединци и да организују заједничке акције за очување река. Иако је примарни циљ ове групе очување река Старе планине, у својим активностима они се залажу за очување свих река Србије, а својим примером подстакли су формирање група за одбрану других река.⁷

Битна карактеристика групе ОРСП је да се не ограничава само на виртуелно повезивање и информисање грађана путем електронских извора, фото и видео материјала, већ организује и конкретне акције у реалном простору. Својим доследним деловањем ова група људи је успела да питање очувања планинских река не само на Старој планини већ и шире постане актуелна тема о којој се расправља.

Група ОРСП помогла је у томе да се у борби за реке повежу представници, како кажу, „струке и мотике“, тј. водећи стручњаци и

⁷ С временом број сличних група се повећавао, па тако на „Фејсбуку“ постоје групе за одбрану река Краљева, Ваљева, Гледићких планина, западне Србије, ресавског краја, Књажевца, Нишавског округа, Рашке итд.

научници, љубитељи природе и локално становништво.⁸ У почетку активности ОРСП могле су да се прате само преко странице на „Фејсбуку“. Водећи медији нису извештавали о томе и јавност није била информисана о проблемима у вези са изградњом МХЕ. Током времена, о њима су почели да извештавају независни медији, претежно преко интернета.

Због ограниченог простора у овом раду поменућемо само неке од најзначајнијих акција које је реализовала група ОРСП, а које се могу разврстати у неколико категорија. У првој је подршка локалном становништву на терену, кроз физичко присуство, затим организација еколошких скупова у урбаним срединама, као и информисање јавности о овим догађајима.

Током 2018. године покренута је петиција за заштиту река у Парку природе Стара планина, са циљем да се преда Унеску. Прикупљено је на хиљаде потписа електронским путем преко друштвених мрежа, а затим и физичких потписа на више пунктова широм земље. Значај ове акције је у томе што је шира јавност била информисана и укључена у акцију спасавања река.

Први велики еколошки протест одржан је у Пироту 2. септембра 2018. године и окупио је људе различитог профила уједињене љубављу према природи, са свешћу о неопходности њеног очувања. На централном градском тргу, поред житеља Пирота и старопланинских села, окупили су се људи и из других градова Србије (Београда, Новог Сада, Трстеника, Зајечара, Бабушнице итд.). Изузев локалних активиста, окупљенима су се обратили стручњаци и представници светских организација за природу,⁹ поручивши да неће дозволити жртвовање природе зарад богаћења приватних инвеститора (Georgievski 2018).

8 Поменућемо само неке од чланова и главних активиста, као што су проф. др Ратко Ристић, декан Шумарског факултета Универзитета у Београду, проф. др Предраг Симоновић, Биолошки факултет Универзитета у Београду, Александар Јовановић Ђута, позоришни продуцент, Горан Токић, софтверски инжењер на Електронском факултету у Нишу, Ненси Радојковић, Александар Панић, Душан Бодирога.

9 На скупу су говорили представник Светске организације за природу (WWF) Дени Пореј, декан Шумарског факултета проф. др Ратко Ристић, професор Биолошког факултета у Београду Предраг Симоновић, Марко Шћибан испред групе биолога Универзитета у Новом Саду која је пре десет година основала први еколошки камп на Старој планини са базом у селу Темска, активисткиња из Јошаничке Бање на Копаонику оштећена изградњом МХЕ Јелана Дрманац и фудбалски тренер Зоран Ђорђевић.

У Београду су 2019. године одржана два велика еколошка скупа. Први, на Савиндан, 27. јануара, под слоганом „Не за МХЕ“, започео је окупљањем на платоу испред Филозофског факултета. После обраћања еколошких активиста, професора факултета, на хиљаде људи је кренуло у протестну шетњу до зграда Председништва Србије. Ту је симболично остављен крчаг са изворском водом (Vujić 2019).

Други скуп, 21. септембра одржан је у Пионирском парку испред зграда Председништва у организацији ОРСП и Савез месних заједница Старе планине. И на овом скупу окупили су се грађани из целе земље, посебно из места у којима су реке угрожене (Брус, Петровац на Млави, Краљево итд.). Савез је том приликом упутио позив председнику Србије да „коначно стане на пут криминалцима, а у одбрану закона, као и да испуни свој план о очувању српских села“ („Organizatori pozvali na protest protiv МНЕ: Uništavanje reka se nastavlja“ 2019). Заиста, председник Србије је после недељу дана примио представнике ОРСП и Савеза обећаваши да ће реке у заштићеним зонама заиста бити заштићене. Међутим, до примене таквих мера у пракси још увек није дошло.

Ситуација у вези са МХЕ постала је тема не само уличних протеста већ и научних расправа. Тако је у САНУ 6. јуна 2019. године одржан симпозијум на тему утицаја МХЕ на животну средину у организацији академијског одбора „Човек и животна средина“.

Повратак Рудињске реке

Група ОРСП организовала је и помогла многе акције спашавања река на терену. Једна од њих је враћање Рудињске реке у августу 2018. године, када је приликом изградње МХЕ један радник багером покушао да преусмери ток реке.¹⁰ Међутим, због састава земљишта, вода није наставила да тече другим путем, већ је нашла пролаз у земљи и буквално нестала. То је подстакло мештане и активисте ОРСП да организују акцију спасавања ове реке. Пошто је ситуација била акутна, кренули су самоиницијативно, без дозволе надлежних институција, да копају корито за повратак реке. У овом је учествовало педесетак особа, разних узраста, претежно мушког пола, како кажу, уједињена „струка и мотика“, јер је било и високообразованих стручњака. Имали су проблем са полицијом, која је првобитно забранила ову акцију, али видевши одлучност људи да врате реку, она је „стала са стране“ и оставила их да наставе са радом. Тако је направљен канал и река је опет потекла својим коритом (Stuparušić 2018).

Страже за Топлодолску реку

Житељи Топлог Дола су се и током целе 2019. године интензивно борили за своју реку. Савез месних заједница Старе планине прогласио је почетком септембра 2019. године ванредно стање на тој планини због „непоштовања закона и Устава Србије услед изградње МХЕ“. У циљу заштите реке мештани су 3. септембра 2019. године, како би спречили улазак багера и друге механизације, поставили барикаде и ланац и катанац на мост који се налази на улазу у село („SMZ proglasio vanredno stanje na Staroj planini zbog mini hidroelektrana.“, 2019). Ланац су откључавали и закључавали према потреби уколико неко ко има њихову дозволу треба да прође. На тим барикадама организована су даноноћна дежурства, у којима су учествовале особе оба пола, различитих узраста. Несвакидашњи пример пожртвованости представљају житељи у осмој и деветој

¹⁰ Рудињска река улива се са десне стране у Темштицу, по њеном изласку из клисуре, на 386 m н.в. Дужина реке је 9,50 km, док је површина слива 20,07 km². Извире на развођу према сливу Трговишког Тимока, на надморској висини од 826 метара. Слив је готово цео у кластичним стенама различите старости. У горњем току јако је дисециран и притоке су бројне. Густина речне мреже је велика и износи 2,04 km/km². Шуме не захватају велике површине у сливу. У доњем делу слива, око села Рудиња, значајне су површине под пољопривредним културама (Ђокић 2015, 154).

деценији живота, који су сатима чували прилаз са свешћу да, како кажу, „чувају реку за своје унукe“.

У Топлом Долу је 29. септембра 2019. године одржан велики протест против изградње МХЕ на Топлодолској реци. Поред локалног становништва Старе планине, и на овом скупу окупио се велики број љубитеља природе, планинара и риболоваца из целе Србије (Пирота, Ниша, Књажевца, Београда итд.). Централни део села том приликом назван је „Трг слободних река“.

Мештани су упозоравали на то да, уколико се инвеститор појави у Топлом Долу, у року од једног сата може да се окупи „екипа од 80 људи за мегдан“. Заиста, једног октобарског дана 2019. године, непосредно након председничковог обећања да ће реке у заштићеним зонама бити заштићене, у раним јутарњим часовима инвеститор се појавио на улазу у село у пратњи обезбеђења. То је изазвало страх код старијих људи, претежно жена и мушкараца у осмој деценији живота који су се у том тренутку затекли на мосту. Између преплашених мештана и радника обезбеђења дошло је прво до вербалног, а потом и физичког сукоба. Било је повређених са обе стране, а инвеститор је са својом групом радника „испраћен од

куда је дошао“ (Filipov 2019). После овог инцидента Топлодолци су прогласили „Слободну еко-зону Топли До“ и увели мораторијум „за све МХЕ и сличне пројекте који нарушавају природу и живот људи“ на њиховој територији. У тексту мораторијума, који је доступан на страници ОРСП на „Фејсбуку“, стоји да ће „дозволе за било какву градњу у атару села до увођења реда давати само окупљени народ на Тргу слободних река уз консултацију најврснијих стручњака из области архитектуре и заштите природе“.

Одбрана Папратске реке

Осим што су чували своју реку, Топлодолци су током 2019. године пружали подршку и групи грађана која покушава да одбрани Папратску реку у старопланинском месту Папратна код Књажевца, на којој други инвеститор жели да изгради МХЕ. Село Папратна нема стално насељене становнике. Међутим, људи који су пореклом из тог села и ту имају имања вратили су се да бране реку. Десетак људи је свакодневно дежурало. Старопланинци кажу да, уколико на било ком месту на Старој планини неко покуша изградњу МХЕ, „они морају међусобно да се испомажу“ (Јанаčković 2019).

Хипотека на реку или случај села Ракита

У борби за очување река посебно се издваја село Ракита, које се налази на тремеђи Старе, Влашке и Суве планине, настањено претежно припадницима бугарске националне мањине. Овај случај заслужује засебну студију, а овде ћемо поменути само најосновније чињенице. Све је започело тако што је Ракитска река ради изградње МХЕ стављена под хипотеку (!) (Јанаčković 2018).¹¹ Када су крајем 2017. године започели радови на изградњи МХЕ, тешка механизација је срушила пут, покренуло се клизиште и оштећено је речно корито. Све то је узроковало побуну локалног становништва, које је затим било изложено физичким нападима обезбеђења. Поред тога, полиција је улазила људима у куће ради претреса и одузимања ловачког оружја, за које су имали дозволе. Мештани и активисти

¹¹ Ракитска река извире испод Војводиног венца (1671 m н.в), на 1612 метара надморске висине. Са леве стране у њу се улива Калуђерска река која извире из Калуђерских врела испод Миџора, а њене десне притоке одводњавају Прилепски врх (1906 m н.в) и Тупанар (1956 m н.в). Слив Ракитске реке одликује се великим бројем углавном периодичних водотока, са изворима најчешће високо при развођима и великим падовима речних корита (Ђокић 2015, 152-153).

ОРСП окупљали су се на градилишту како би заштили реке. Уследили су позиви на суд мештанима и члановима ОРСП који су их подржавали (Јојић 2019). С друге стране, било је доста младих људи и неафирмисаних музичара који су долазили у ово планинско село и својом музиком бодрили његове житеље.

Десимир Стојанов, председник Месне заједнице Ракита, у претходном интервјуу указује на проблем: „Кад затаји у хијерархији власти, онда обичан човек има проблем. То је са нама у Ракити. Нас не чује општина, не чује нас држава и ми смо препуштени сами себи“ („Meštанин Rakite о МНЕ: Не чују нас ни општина, ни држава“ 2018). Стојанов и житељи Раките сматрају да је неопходна њихова дозвола за било какве радове на реци. Мештани имају осећај сеоског атара као своје заједничке куће. Код њих постоји осећање припадности заједници.

Медији су писали о дехуманизујућем односу инвеститора према локалном становништву. Навешћемо само ситуацију када је у новембру 2018. године поменутом Десимиру Стојанову забрањено да приђе обали реке на место где већ 34 године пали свећу у спомен на свог петогодишњег сина који се ту удавио. Чекао је два и по сата на штакама да добије дозволу и на крају му је саопштено да „полиција нема ништа против, али инвеститор не да“ (Јанаčković 2018). За мештане река није само вода, није профит, већ има много дубљу симболику на више нивоа. Тако на пример, Стојанов каже да „прво брани реку, али брани и то место које је за њега свето“ (Јанаčković 2018).

Почетком јануара 2019. године Министарство животне средине РС донело је решење о забрани извођења радова, захваљујући поднесци покрета ОРПС, који је указао на то да инвеститор поставља цевовод у оквиру природног корита реке за велике воде (Ivanov 2019). Рок за уклањање цеви био је 1. фебруар 2019. године, али пошто надлежни министар није донео решење о извршењу, инвеститор је продужио да полаже цеви и завршио је изградњу МХЕ. Дакле, нису предузети одговарајући кораци за спречавање нелегалне изградње, упркос правноснажној одлуци инспектора за заштиту животне средине („SMZ proglasio vanredno stanje na Staroj planini zbog mini hidroelektrana“ 2019).

Десимир Стојанов се појављивао као говорник на еколошким скуповима у Београду и борба за Ракитску реку се наставља.

ОРСП и надлежне институције

Главни представници групе ОРСП у више наврата су поновили у јавности да их политички ангажман не занима и да једино што желе јесте заустављање изградње МХЕ у Србији. Масовност и успешност у акцијама очувања река довели су до тога да, како активисти кажу, покушају да их „увуку у политику“. Међутим, активисте ОРСП не занимају награде и празна обећања. У знак протеста због неангажовања надлежних институција, представник ОРСП Александар Јовановић Ђута одбио је да прими награду „Зелени лист“, која је требала да му буде уручена на Дан заштите животне средине, 5. јуна 2018. године, у Ботаничкој башти у Београду у присуству већег броја званичника.

Од самог почетка група ОРСП има велики „шум“ у комуникацији са надлежним институцијама. Током истраживања дошла сам до података да надлежни или не примају представнике ове иницијативе или се то дешава након пуно покушаја, са пуно упорности и борбе.

Закључак

Изградња МХЕ у Србији, посебно у области Старе планине, успела је да покрене и уједини људе у акцијама за очување река и природне средине. Иако су са овим проблемом суочени и житељи других крајева Србије, ипак старопланинско становништво и заљубљеници у овај крај успели су у томе да ова тема постане друштвено видљива. У томе је велика улога групе ОРСП, организоване преко друштвених мрежа. Чланови ове иницијативе су из различитих крајева Србије. Међутим, велики је број оних који су пореклом са Старе планине и околине, а живе у другим местима.

Битна карактеристика групе ОРСП је да се не ограничава само на виртуелно повезивање и информисање грађана путем електронских извора, фото и видео материјала, већ организује и конкретне акције у реалном простору. Својим доследним деловањем ова група људи је успела у томе да питање очувања планинских река не само на Старој планини већ и шире постане актуелна тема о којој се расправља.

Од 2017. године група ОРСП је спречила и успорила изградњу МХЕ на Старој планини и њеној околини, што кроз институционалну борбу, што физички на терену. Поред већ поменутих активности групе ОРСП, потребно је поменути да је спречила изградњу МХЕ на

Паклештици, Рудињској, Топлодолској и Јеловичкој реци (Stevanović 2019). Група ОРСП је помогла у томе да се старопланинска села међусобно уједине, као и да се повежу са љубитељима природе, научницима и стручњацима из различитих области.

Ово истраживање је показало да је локално становништво веома везано за старопланински крај. Поред тога, велику емотивну приврженост овом крају показују људи који су пореклом из њега. Један од главних активиста групе ОРСП, Александар Јовановић Ђута каже: „Нас нико није учио како се бране реке. Ту не постоји школа. То свако ради из своје љубави, личне. Где је ко проходао, где га је отац учио да лови рибу рукама, где је видео видру. Ову борбу не воде одрасли људи, него деца. Деца у нама.“

Житељи старопланинских села су огорчени чињеницом да морају да бране реке у парку природе који се налази под заштитом државе. Живећи у економски скромним условима, људи схватају да је нетакнута природа једино што имају. За њих су реке извор живота и зато их чувају са таквом решеношћу и упорношћу.

Литература

Avramović, Danijela, Dragan Spasić, Jelena Marjanović, Novica Randelović. 2004. „Potencijali za razvoj ekoturizma u parku prirode 'Stara planina'“. *EkoIst '04, Ekološka Istina*: 472–476.

Bratić, Marija M. 2015. „Uloga planinskih turističkih centara u ukupnom turizmu Srbije“. Doktorska disertacija. Niš: Univerzitet u Nišu, Prirodno-matematički fakultet. Departman za geografiju.

Đokić, Mrđan M. 2015. *Nišava – potamološka studija*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Nišu, Prirodno-matematički fakultet. Departman za geografiju.

Đurić, Jelena. 1998. „Ekološki aspekti globalizacije“. *Filozofija i društvo* XIV: 45–60

Đurić, Jelena. 2007. „Ka održivom okruženju: politički apstinenti o ekološkim problemima u Srbiji“. *Probuđene nade – izneverena očekivanja. Politika i svakodnevni život* III, 131–170. Beograd: Fondacija Heinrich Boll.

Đurić, Jelena. 2011. „Antropo(bio)centrizam i odnos sa okolinom“. *Filozofija i društvo* XXII, 3: 175–192.

Đurić, Jelena. 2012a. „Od ekološke antropologije do antropološke ekologije“. *Priroda, etika, politika*, prir. A. Birešev, G. Pudar, D. Bošković, 165194. Univerzitet u Beogradu: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Đurić, Jelena. 2012b. „Bioetika i ljudske vrednosti“. *Horizont bioetike*, prir. R. Drezgić, Ž. Radinković, P. Krstić, 253–284. Univerzitet u Beogradu: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Đurić, Jelena. 2012c. „Potiskivanje ekofeminizma“. *Ekofeminizam*, prir. R. Drezgić, D. Duhaček, J. Vasiljević, 120–141. Univerzitet u Beogradu: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Lazarević, Davor. 2015. *Hidroelektrana Pirot. Istorija ideja i stvaranja*. Pirot: Pi-press Pirot.

Ristić, Ratko, Ivan Malušević, Siniša Polovina, Vukašin Milčanović, Boris Radić. 2018. „Male hidroelektrane derivacionog tipa: beznačajna energetska korist i nemerljiva ekološka šteta“. *Vodoprivreda* 50: 311–317.

Интернет извори

Adamović, J. 2017. „Više od 1.000 ljudi se pomolilo za spas Toplodolske reke.“ *Južne vesti*, 25. jul.

<https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Vise-od-1-000-ljudi-se-pomolilo-za-spas-Toplodolske-reke.sr.html> (pristupljeno 20. avgusta 2017).

Filipov, Ljubomir. 2019. „Sukob meštana Toplog Dola i obezbeđenja investitora MHE, letele kamenice na obe strane.“ *Južne vesti*, 7. Oktobar.

<https://www.juznevesti.com/Hronika/Sukob-mestana-Toplog-Dola-i-obezbedjenja-investitora-MHE-letele-kamenice-na-obe-strane.sr.html> (pristupljeno 7. oktobra 2019).

Georgievski, Jovana. 2018. „Bitka za reke.“ *Vreme*, 6. septembar.

<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1623132> (pristupljeno 20. septembra 2018).

Ivanov, Sergej. 2019. „Naložena obustava dalje izgradnje MHE 'Zvonce' na Rakitskoj reki.“ *FAR Multimedijalni internet portal na bugarskom i srpskom jeziku*, 11. januar.

<https://far.rs/sr/2019/01/11/nalozena-obustava-dalje-izgradnje-mhe-zvonce-na-rakitskoj-reki/?fbclid=IwAR0DNVQkWhgVmrkvq7kUywWku-zTtOOMZ56SZqC13G4Ttl1hkQCPnn4IYf8#.XDhJKdU0GuE.facebook> (pristupljeno 23. januara 2019).

Janačković, Branko. 2018. „Reka pod hipotekom. Braneci reku od bahatog investitora meštane je šokirao sulud podatak, a čak ni investitor nije mogao da objasni kako je u tome uspeo.“ *Blic*, 23. oktobar.

<https://www.blic.rs/vesti/drustvo/reka-pod-hipotekom-braneci-reku-od-bahatog-investitora-mestane-je-sokirao-sulud/bw29xv3> (pristupljeno 17. novembra 2018).

Janačković, Branko. 2018. „Reka za koju se bori pre 30 godina uzela mu je sina. Potresna sudbina Deska iz Rakite kome investitor nije dao da pride i upali sveću.“ *Blic*, 14. novembar.

<https://www.blic.rs/vesti/drustvo/reka-za-koju-se-bori-pre-30-godina-uzela-mu-je-sina-potresna-sudbina-deska-iz-rakite/sep6pv2> (pristupljeno 17. novembra 2018).

Janačković, Branko. 2019. „Ne daju da cevi prođu kroz rezervat prirode. Papratska reka je nova tačka otpora prema MHE, a branioci su tačno u ponoć imali razloga za slavlje.“ *Blic*, 19. decembar.

<https://www.blic.rs/vesti/drustvo/ne-daju-da-cevi-prodju-kroz-rezervat-prirode-papratska-reka-je-nova-tacka-otpورا/dt2bxwh> (pristupljeno 20. decembra 2019).

Jonić, Dragan M. 2019. „Borba i smrt na liniji odbrane u Rakiti“, *Danas*, 8. oktobar.

<https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/borba-i-smrt-na-liniji-odbrane-u-rakiti/> (pristupljeno 8. oktobra 2019).

„Meštаниn Rakite o MHE: Ne čuju nas ni opština, ni država.“ 2018. *N1*, 22. novembar.

<http://rs.n1info.com/Biznis/a438011/Aleksandar-Jovanovic-i-Desmir-Stojanov-gosti-Dana-uzivo.html> (pristupljeno 3. decembra 2018).

„Organizatori pozvali na protest protiv MHE: Uništavanje reka se nastavlja.“ 2019. *N1*, 13. septembar.

<http://rs.n1info.com/Vesti/a525433/Protest-protiv-izgradnje-mini-hidroelektrana-21.-septembra-u-Beogradu.html> (pristupljeno 14. septembra 2019).

„Priroda na Blakanu u opasnosti zbog hidroelektrana.“ 2017. *Gardijan*, 27. novembar.

<http://rs.n1info.com/Vesti/a345088/Gardijan-Priroda-u-opasnosti-od-hidroelektrana-na-Balkanu.html> (pristupljeno 2. novembra 2019).

„SMZ proglasio vanredno stanje na Staroj planini zbog mini hidroelektrana.“ 2019. *Radio Slobodna Evropa*, 7 septembar.

<https://www.slobodnaevropa.org/a/30151792.html> (pristupljeno 8. septembra 2019).

Spasić, Vladimir. 2018. „Inicijativa Odbranimo reke Stare planine organizuje protest u Pirotu protiv gradnje MHE u zaštićenim područjima.“ *Balkan Green Energy News*, 28. avgust.

<https://balkangreenenergynews.com/rs/inicijativa-odbranimo-reke-stare-planine-organizuje-protest-u-pirotu-protiv-gradnje-mhe-u-zasticenim-podrucjima/> (pristupljeno 15. septembra 2018).

Stevanović, M. M. 2019. „’Ekokalipsa’ srpskih reka.“ *Danas*, 7. april.
<https://www.danas.rs/drustvo/ekokalipsa-srpskih-reka/>
(pristupljeno 8. maj 2019).

Stuparušić, Slavica. 2018. „Rudinjska reka vraćena u korito.“ *Politika*,
27. avgust.

<http://www.politika.rs/sr/clanak/410129/Rudinjska-reka-vracena-u-korito>
(pristupljeno 30. avgusta 2018).

Vujić, Predrag. 2019. „Ekološki protest: Ne damo reke, STOP za MHE!“ *Mondo*, 27. januar.

<https://mondo.rs/Info/Drustvo/a1162148/Protest-u-Beogradu-zbog-izgradnje-mini-hidrelektrana-Stop-za-MHE.html>
(pristupljeno 28. januara 2019).

Списак фотографија

Фотографија 1. Еколошки протест у Пироту, 2. септембар 2018. године. Фотографисала Гордана Благојевић.

Фотографија 2. Стража на уласку у Топли До, септембар 2019. године. Из фото архива ОРСП.

Gordana Blagojević

**Water as the initiator of social actions:
construction of mini hydropower plants
and group Defend the Rivers of Stara Planina**

This research deals with citizens' self-initiated actions to preserve mountain rivers. The focus is on the oxymoronic situation where derivative mini hydropower plants (SHPPs) are being built in the Stara Planina Nature Park, which is under state protection. The paper analyzes the role of social media in connecting and teamwork of nature lovers from the whole territory of Serbia on one hand and the local population endangered by the construction of SHPP on the other. Particular attention is paid to the work of the Facebook group Defend the Rivers of Stara Planina and their fight for protection of the environment.

Keywords: ecology, mini hydroelectric plants, Defend the Rivers of Stara planina, Stara planina